

פרופ' יונתן גרוסמן

38 אשם וגזל גבוה

(ח). אין בפסוק זה סתירה לשיטת מילגרום, מפני שלדעתו 'האיל' המדובר כאן מתפרש במהשך הפסוק כערך ממוני, אך נדמה לי שהקריאה הפשוטה יותר היא שעליו להביא איל בערך מסוים.

בין אם נאמץ את קריאת חז"ל, שעל פיה הפסוק דורש ערך כספי של שני סלעים לאיל, בין אם נאמץ את הצעת החוקרים שיש לזהות ככל הניתן בין ערך האיל לסכום המעילה, ובוודאי אם נאמץ את שיטת מילגרום שהמקריב מביא למשכן ממון בלבד – לפנינו שילוב של שני תחומים שלרוב נתפסים כנפרדים לחלוטין. השבת הקרן לה' או לחבר הנגזל כבר מהווה פיצוי ממוני, ואפשר היה לצפות שתהליך ההקרבה יתנתק מהשאלה הממונית הקונקרטית ויכפר על עצם האיסור. לפנינו מקרה חריג למדי, ובו יש לבחור את הבהמה גם לפי שוויה (ולא רק לפי מינה וגילה), ואולי אף בהתאמה לפגיעה הממונית שהאדם עשה.

יסוד הערך הכספי של הבהמה מלמד הרבה על אופיו של קורבן האשם, הקשור מהותית לחטא המעילה והגזלה, ולהחזרת דבר שניטל ללא רשות. מאחר שגם במקרה גזלת החבר התורה פותחת ומגדירה זאת (משום מה) כמעילה בה': "נִפְשׁ כִּי תַחַטָּא וּמְעַלָּה מְעַל בְּה'" (ה', כא), ניתן להיות מדויקים יותר – והדבר יוכח בהמשך – האשם מכפר על גזלת גבוה, על מעילה בה'. דווקא בהמת האשם צריכה להיות בערך כספי מסוים כי קורבן זה קשור בתהליך של 'השבה', של פיצוי ערך. דומה שעיקרון זה מבאר את כל מקרי האשם, ויש בכוחו גם לבאר מדוע בשני מקרים יש להביא כבש ולא איל.

לפני שנבחן זאת, ברצוני להעיר שדבר זה קשור אולי גם בלשון 'אשם'. כבר הערתי שזו מילה רב-משמעית במקרא, ואחת ההוראות שלה היא 'השבת פיצוי כספי' (במיוחד בשמ"א ו'). מאחר שבחלק ממקרי האשם, לצד הקורבן, יש השבה של דבר מה שנלקח ללא היתר, סביר לגזור לאור כך גם את שם הקורבן – הקורבן המובא עם השבת גזל (במקרי מסוימים).

אכן, עדיין אפשר לטעון שמבחינה סמנטית יש לראות בקורבן אשם קורבן שבה על 'אשמה'; לא על החטא הוא בא אלא על האשמה. לעת עתה נותר את שתי האפשרויות, מה גם ששתיהן מתאימות לאופי הקורבן ולמהותו.

נפנה אם כן למקרים עצמם ונבחן כיצד יש בכוח ביאור זה להציע קורת גג משותפת למקרים כולם.

אם קורבן האשם בא על גזל גבוה, אין צורך לבאר את המקרה הראשון המוזכר ברשימה אצלנו – אשם מעילות. מקרה זה הוא החטא עצמו, ללא הרחבות וללא נספחים, ולא בכדי זהו האירוע הפותח את

ראינו בשיעורנו הקודם את הצעתו של רמב"ן שהחומרא היתירה של עבירות האשם היא הביאור לחיוב עליהן בקורבן זה דווקא, וכבר הערתי שעל פי מכנה משותף זה אפשר היה לכאורה לכלול מקרים נוספים. בדברים הבאים אבקש להציע חלופה, שאת יסודותיה ניתן למצוא במאמר קצר וחשוב שכתב הרב ברוך קהת, ואשר פורסם בדף קשר של ישיבת הר עציון לפני שנים רבות.¹

נפתח את דיוננו בביטוי המיוחד שפורץ כאן לראשונה בעולם הקרבנות: "בערכך". משום מה, דווקא בקורבן אשם התורה מתמקדת בנתון הכספי: יש להביא בהמה שיש לה ערך ממוני מסוים. אומנם גם בחטאת הסולת נאמר שיש להביא "עשירית האיפה" אך נדמה ששם אין מדובר בהתמקדות כלכלית אלא בכמות, ואילו בקרבנות בהמה טרם שמענו שמחירה של הבהמה ולוונטי לעולם הקרבנות בכלל.

ייתכן שהצדק עם אותם חוקרים שטענו כי בפשט משמעות "בערכך" היא שעל האדם להביא קורבן אשר מחירו זהה לסכום המעילה.² גם אם יטען הטוען שקשה להניח שאדם יוכל למצוא תמיד איל בערך המדויק של מעילתו,³ ייתכן שהדרישה היא כללית יותר: אם מדובר במעילה בסכום גבוה – ראוי להביא איל יקר, ואם מעל בסכום מועט, יוכל להסתפק באיל זול (על האפשרות שיש להביא איל בערכו של האדם המקריב, ראו להלן).

קריאה מקורית עוד יותר הציע מילגרום. לדעתו, החוטא כלל לא נדרש להביא איל למשכן אלא עלות כספית של איל, והכוהנים הם שביאו איל. זו לדעתו משמעות 'בערכך' – בערך איל לאשם.⁴ עוד ניווכח להלן שיש יתרונות בולטים להצעתו, אולם בפשטי המקראות היא קשה. מהלשון נדמה שהמקריב מביא עמו איל ולא רק כסף: "וְהִבִּיא אֵיל תְּמִים מִן הַצֹּאן" (ה',

1 הרב ב' קהת (קץ), "קורבן האשם", דף קשר 328 (תשנ"ב), עמ' 2-3. הרעיון מובא למעלה באופן מעט שונה מהצעתו.

2 B. S. Jackson, *Theft in Early Jewish Law*, Oxford 1972, p. 272; M. Fishbane, "Biblical Colophons, Textual Criticism and Legal Analogies", *CBQ* 42 (1980), pp. 250-251.

3 בשל טענה זו דחה מילגרום את ההצעה הנזכרת למעלה (מילגרום, **ויקרא**, חלק א, עמ' 326).

4 מילגרום, **ויקרא**, חלק א, עמ' 409.

הרשימה; יש בו הצבעה על העיקרון היסודי בקורבנות האשם.

שהוא אָשם לה', שמוטלת עליו אחריות לפצות את הקודש בקורבן אשם.

המקרה השני המובא ברשימה שבפרשתנו – אשם תלוי ר' עקיבא בספרא: "ואם" – הרי מוסיף על ענין ראשון, לומר שספק מעילות באשם תלוי, דברי ר' עקיבא (ספרא, ויקרא, פר' י"ב, א'). ר' עקיבא דורש את פתיחת הפרשייה של אשם תלוי במילה "ואם". פתיחה זו אכן מזמינה דרשה, מפני שנראה שבפסוק יש שתי פתיחות ששולבו יחדו: "וְאִם נִפְשׁ פִּי תִחַטָּא" (ה', יז). אנו רגילים שבחטיבת הקורבנות באה כל פתיחה בפני עצמה; גם המילה "ואם" נצבת בכותרות פותחות בחטיבה זו (כמו: "וְאִם נִפְשׁ אַחַת תִּחַטָּא בְשִׁגְגָה מֵעַם הָאָרֶץ" – ד', כז), כמו גם המילה "כי" (כך באשם גזלות הסמוך – "נִפְשׁ פִּי תִחַטָּא וּמַעַלָּה מֵעַל בֵּה" – ה', כא). אולם אצלנו משולבות שתי הפתיחות גם יחד – "ואם נפש כי תחטא". זהו כנראה הבסיס לדרשה של ר' עקיבא שלמד מכך שאמנם לפנינו מקרה שעומד בפני עצמו ("נפש כי תחטא"), אך יש לקרוא מקרה זה גם כנספח או כהמשך למקרה הקודם ("ואם").

קריאת אשם תלוי על רקע אשם מעילות חשובה ביותר להבנת אופי דין אשם תלוי. כפי שכבר הערתי לעיל, לפי קריאת חז"ל, בקורבן האשם אין החוטא מכפר על חטא שאולי חטא בו. אין לקורבן אשם כוח לחטא את הקודש מהחטא. אם יתברר לאחר זמן שהאדם אכן חטא, יהיה עליו להביא חטאת, גם אם בינתיים הקריב אשם. מסתבר שהאשם אינו מכפר על החטא אלא על דבר מה אחר. מהו אותו דבר חמקמק שנוצר במקרה הספק הזה שעליו יש לכפר בקורבן אשם?

הבסיס להבאת אשם תלוי הוא חשש האדם שהוא חייב חטאת למקדש והוא אינו מביאה. הוא מנוע מלהביא חטאת מפני שהוא אינו בטוח שהוא באמת חטא, אך בהסתפקות זו נוצר 'מצב משפטי' חדש הדורש כפרה מכיוון אחר. אם האדם חטא הוא חייב חטאת למקדש, ומאחר שהוא אינו יכול להביא את החטאת במצב הספק שהוא מצוי בו, ייתכן שהוא גוזל את המזבח ואת הקודש מכבשה לחטאת שעליו (אולי) להביא. אני חוזר ומזכיר שלפי חלוקת הדיבורים בפרשייה זו האשם התלוי מובא כנספח של אשם מעילות, ובכך הדברים מתבהרים: החשש הוא שהאדם המסתפק אם חטא – מועל בקודש, בהשאירו בעדר שלו גם את הכבשה שראויה הייתה להגיע אל הקודש. יושם לב שהאשם התלוי מבוסס על תחושת האשמה של האדם החוטא, וליתר דיוק – החושש שמא חטא. הכתוב מדגיש בחתימת מקרה זה: "אָשֶׁם הוּא אָשֶׁם אָשֶׁם לָהּ" (ה', יט). בדומה למה שראינו בחטאת עולה ויורד – שם האדם מחייב עצמו דרך הווידוי – כך גם באשם התלוי, בסיס הבאתו מוטל על תחושת האדם

מלגיון סמנותך בהקשר אנתונוקת פשוטלנבדיל לביקחלמאוד האשם התלוי ובין אשם תלוי. אף שמדובר בשני קורבנות שונים, כלל הוא שמי שעבר על לאו שהוא פטור מלהביא עליו חטאת, הרי הוא גם פטור מהבאת אשם תלוי במקרה של ספק אם עבר על לאו זה. כך למשל המגדף בשוגג פטור מלהביא חטאת, וממילא הוא גם פטור מאשם תלוי אם ספק גידף (משנה כריתות פ"א מ"ב). לאור דברינו מסקנה זו ברורה מאליה: כל החיוב באשם תלוי נוצר בשל החשש שיש חוב חטאת שהאדם התחייב בו והוא אינו מביאו למזבח. אם גם במקרה שוודאי עבר על העבירה החוטא פטור מלהביא חטאת, ברור שגם במקרה של ספק לא יצטרך להביא אשם על ספק גזלת החטאת הזו.

מעניין שהרמב"ם מנה במניין המצוות שלו את חיוב האשם כשתי מצוות שונות: מצוה ע' מוקדשת לאשם תלוי ("הוא הציווי שנצטוונו להקריב קורבן מסוים אם יש לנו ספק באחת מאותן העברות הגדולות שחייבים על זדון כרת ועל שגגתן חטאת קבועה – קורבן זה נקרא 'אשם תלוי'"), ומצווה ע"א מוקדשת לאשם הוודאי ("הציווי שנצטוונו שכל העובר עברות מסוימות יקריב קורבן אשם ויתכפר לו, וזהו 'אשם ודאי'"). לפי דברינו יש מקום לבחון שוב את ההכרעה למנות את אשם תלוי כמצווה עצמאית. דווקא אשם זה מוצג כנספח של אשם מעילות. בכל ספק חטא יש גם ספק ממוני של חטאת שהוא מעין ספק מעילה. זהו החשש שמוביל אדם לתחושות אשמה שנצבות בבסיס קורבן זה.

ניתן לאחוז בכיוון זה גם לפי ההבנה של שד"ל, שאשם תלוי בא כאשר האדם חטא כי הוא לא ידע על האיסור. לפי קריאה זו, ניתן לחייב חטאת רק אדם שידע שהדבר אסור אלא שהוא חטא בשגגה. אך אם הוא כלל לא ידע שהדבר אסור – לא ניתן לחייבו לחטאת, כי קשה להגדיר את האדם כמי שעשה 'מעשה איסור' (כאמור, זו איננה הקריאה ההלכתית אלא הצעת שד"ל בפשטי מקראות). כלומר, מצד אחד נעשה מעשה אסור שעקרונית מחייב קורבן כפרה, אך מצד שני לא ניתן לחייב את מי שעשה אותו שהרי הוא לא ידע שהדבר אסור. לפיכך הוא אומנם פטור מן החטאת, אך עליו להביא אשם תלוי על כך שבשל אי ידיעתו את חוקי התורה הוא אינו מביא קורבן חטאת, קורבן שראוי היה להביא על החטא שעשה. גם לפי קריאה זו יש בדבר מעין 'מעילה', מעין החסרת המזבח קורבן שהיה אמור להגיע אליו.

המקרה השלישי – אשם גזלות – מחזיר אותנו לשדה הסמנטי הגלוי של גזל ופיצוי ממוני. אולם כפי שהערתי לעיל – כאן מדובר במעילה בה' דרך גזל

החבר. מדוע? יש לשים לב שלא בכל מקרה של גניבה אדם מתחייב גם בקורבן אשם. סתם גנב ישלם לחברו כפל וייפטר מקורבן. המייחד את מקרי הגזל שלפנינו הוא שהתלוותה אליהם שבועה – כקריאת חז"ל שהצבענו עליה בדיוננו הקודם. לאיך גיסא, קורבן האשם גם איננו פיצוי על שבועת שקר. במקרה כזה יש להביא חטאת עולה ויורד (ה', ד). קרבן האשם מתלווה להחזרת פיצוי ממוני (עם קנס) רק במקרים שבהם השבועה עזרה לאדם לגזול מרעהו. הבעיה כאן היא ניצול השבועה – ניצול שם ה' – כדי להשיג ממון במרמה. חוטא זה "גנב" גם את שמו של ה' כדי להגדיל את נכסיו ורכושו. את הקרן והחומש עליו להשיב לאדם שמעל בו, ואת קורבן האשם עליו להשיב לה' על כך ש"גנב" את שמו בכדי לגנוב מאדם אחר. לצד המעילה בחבר יש כאן, כאמור, גם מעילה בה': "נִפְּשׁ כִּי תַחַטָּא וּמַעַלָה מַעַל בְּה' וְכַחַשׁ בְּעַמִּיתוֹ" (ה', כא).

אלו הם שלושת האשמות המוזכרים בפרשתנו, וכולם קשורים בגזל גבוה – בין אם ממשי, בין אם מסופק ובין אם מופשט. ניצול מצוי האשם התלוי, שמהווה מעין נספח לאשם מעילות – אדם שספק מועל בקודש ואינו מביא את הכבשה הראויה לו, מכפר על כך באיל אשם.

כפי שנראה בשיעור הבא, גם שלושת המקרים הכתובים מחוץ לגבולות פרשתנו קשורים לגזל גבוה, גם אם שם הדבר אינו ברור

כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולפרופ' יונתן גרוסמן
עורך: בנימין פרנקל, תשע"ח

בית המדרש הוירטואלי
מיסודו של
The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash
האתר בעברית: <http://vbm.etzion.org.il>
האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org>
משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
דוא"ל: office@etzion.org.il